

היום שאחרי המדינה האסלאמית

מרתה פורלן, כרמית ולנסי

אובדן השטחים של המדינה האסלאמית (דאע"ש) במהלך השנה האחרונה, נפילתו של מעוז הח'ליפות במוסול ושלבי נפילתה האחרונים של בירתה בפועל אֶרֶקָה מצביעים על תבוסתה הצבאית הקרבה של המדינה האסלאמית. ואולם, הוואקום האידיאולוגי, התסכול והניכור המאפיינים קהילות במזרח התיכון מאז 'האביב הערבי' והיעדר חלופה פוליטית ומשילות מקומית אפקטיבית שיחליפו את המדינה האסלאמית, ובעיקר שורשיו הנטועים היטב של הרעיון הסלפִי־האדיסטי במרחב המזרח תיכוני, מעלים את האפשרות שהארגון יצליח לשרוד חרף תבוסתו הצבאית. בהקשר זה הכרחי להעריך מהי הסבירות הגבוהה ביותר להתפתחותה של ישות זו. במסגרת הערכה זו תוקדש תשומת לב להתפתחותה של המדינה האסלאמית בעבר, במטרה להסיק מכך על עתידה. לאחר מכן יוצג דיון על הצעדים שיש לנקוט על מנת להתמודד עם המסגרת "החדשה" של המדינה האסלאמית.

מילות מפתח: המדינה האסלאמית, אל־קאעדה, טרור ג'האדיסטי, המלחמה נגד המדינה האסלאמית

התפתחותו של דאע"ש: 2003–2014

נפתח בסקירה קצרה של התפתחות הארגון, שתאפשר לשפוך אור על יכולת ההסתגלות והארגון מחדש שלו כמדד אפשרי שעשוי להצביע על התמורות שיחולו בו בעתיד. לאחר מכן ננתח את התגובה הצפויה בסבירות הגבוהה ביותר מצד הארגון לתבוסתו הצבאית בסוריה ובעיראק.

מרתה פורלן היא תלמידה לתואר שני באוניברסיטת טרנטו, איטליה ומתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.
כרמית ולנסי היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

שורשיה של המדינה האסלאמית טמונים בהקשר העיראקי ב־2003 ובארגון המורדים 'אל־תווחיד ואל־ג'האד' (TwJ), אשר פתח בהנהגתו של אבו מוסעב א־זרקאווי במסע חסר רחמים של מתקפות טרור נגד הכוחות שהשתתפו במבצע 'חופש לעיראק' (OIF).¹ עם זאת הגובלה יכולתו המבצעית של הארגון עקב מחסור במשאבים כספיים והסתמכות מוגזמת על לוחמים זרים, אשר הקשו על הארגון להשתלב בתנועת המרי העיראקית.²

הצורך להתמודד עם חולשות אלה ולחזק את תדמיתו של ארגון 'אל־תווחיד ואל־ג'האד' בקרב המיליציות בעיראק הוא שהוביל ב־2004 את א־זרקאווי להישיב אמונים (بَيْعَة – بیعة) לבן־לאדן, שהיה מעוניין מצידו בהרחבת השפעתו של ארגון אל־קאעדה בזירה העיראקית לאחר הנסיגה שחלה בכוחו באפגניסטן. לאחר המיזוג עם אל־קאעדה הוחלף שמו של 'אל־תווחיד ואל־ג'האד' ל'ארץ שני הנהרות' או 'אל־קאעדה בעיראק' (AQI), והוא נעשה שחקן חשוב בזירה הצבאית בעיראק. השפעתו גברה במיוחד לאחר הבחירות לפרלמנט בדצמבר 2005, כאשר א־זרקאווי איחד את קבוצות המורדים הקרובות אליו תחת ארגון גג בשם 'מועצת השורא של המוג'האדין' (MSC) במטרה לצרף את הארגונים הג'האדיסטיים האחרים,³ והגביר את המתקפות האלימות של 'אל־קאעדה בעיראק' על מטרות שיעיות על מנת ליצור מתחים תוך־קהילתיים שיחזקו את תמיכתם של הסונים בתנועת המרד.⁴ על רקע זה נהרג א־זרקאווי ב־2006 בחיסול ממוקד שבוצע על ידי כוח אמריקאי משולב, ומותו הפך למכשלה גדולה עבור 'אל־קאעדה בעיראק'. למעשה, מתחילת דרכו לכידותו הפנימית של הארגון, התיאום הפנימי בשורותיו והזהות המאחדת את חבריו תלויים היו בקיומו של מערך מרכזי שנבנה סביב דמותו של א־זרקאווי. עם מותו התמוטטה ריכוזיות זו, אשר אפשרה לארגון למצב את עצמו כאחד השחקנים המובילים בתנועת החתרנות העיראקית, ו'אל־קאעדה בעיראק' עבר תהליך משמעותי של רה־ארגון ושינוי החשיבה האסטרטגית שלו.⁵ הארגון נבנה מחדש תחת הנהגתם המשותפת של אבו איוב אל־מסרי ואבו עומר אל־בגדאדי. כוחותיו עברו "עיראקזיציה" והתאים שלו עברו תהליך של "בירוקרטיזציה ודילול", אשר הכפיף אותם למנגנון בירוקרטי בלתי יעיל וגרם לפריסתם בצורה מוגזמת ברחבי עיראק.⁶ כתוצאה מכך חל ב'אל־קאעדה בעיראק' פיצול פנימי משמעותי ונוצר חוסר תיאום בסיסי, שהגביל את יכולתו המבצעית והפך לחולשתו העיקרית של הארגון. בכל הקשור לאופן פעולתו, הפעולות הצבאיות והטרוריסטיות שאפיינו את הארגון מאז ימיו המוקדמים נשארו ליבת האסטרטגיה שלו, אולם הן הופנו לעבר יעד חדש, שכן הארגון שאף להקים מדינה אסלאמית בעיראק ומיתג עצמו מחדש ב־2006 כ'ארגון המדינה האסלאמית בעיראק' (דאע"ש). ברם, המערכה הצבאית האלימה שאימץ הארגון נתקלה בהתנגדות באזורים שונים בעיראק כמו מחוז אנבאר. במחוז זה התנגדו השבטים הסונים לניסיונו של ארגון המדינה האסלאמית

בעיראק לכפות את שלטון, והקימו ב־2008 מועצות צבאיות (סחווה) אשר לחמו נגד הארגון, פגעו ביכולותיו המבצעיות וערערו את אמינותו.⁷ על כן, כאשר אל־מסרי ואל־בגדאדי נהרגו ב־2010, התפיסה הכללית הייתה שארגון המדינה האסלאמית בעיראק צפוי להתפרק. עם זאת, באותה שנה הפך אבו בכר אל־בגדאדי למנהיג החדש של הארגון וקידם רה־ארגון מקיף על בסיס הצלחות ושגיאות העבר: הוא חיזק את הקשרים הפנימיים בתוך הארגון במטרה לחזק את לכידותו, הנהיג מחדש מודל של הנהגה ריכוזית סביב דמותו ואפשר השגת רמות גבוהות של יכולת ותיאום מבצעיים, וכן פישט את המנגנון הבירוקרטי הבלתי יעיל שהיה בשלב הקודם.⁸ ברמה האסטרטגית הוא מיתן את הגישה האכזרית שאימץ א־זרקאווי נגד אויביו – ובייחוד נגד השיעים בעיראק – ואשר גרמה בסופו של דבר לאובדן התמיכה מצד רבים מבני העם העיראקי,⁹ יצרה פילוג בשורות תנועת ההתנגדות הסוניית בעיראק¹⁰ ועוררה ביקורת מצד המורה הרוחני של א־זרקאווי – אל־מקדיסי – ורוב חברי הנהגת אל־קאעדה, לרבות בן־לאדן וא־זוואהירי.¹¹

בנוסף למאמצי הארגון ושינוי החשיבה האסטרטגית התאים אל־בגדאדי את מטרתו של הארגון – הקמת מדינה אסלאמית, לשינויים מערערי היציבות שהתרחשו בכל רחבי הלבנט כתוצאה ישירה של אירועי 'האביב הערבי' שהחלו בדצמבר 2010, ובייחוד קריסתן של חלק ממדינות הלאום המסורתיות, אובדן הלגיטימציה של מרבית הממשלות באזור והחרפת הקרע בין הסונים לשיעים. על רקע התפתחויות אלה הרחיב אל־בגדאדי את האסטרטגיה של המדינה האסלאמית בעיראק מעבר לממד הצבאי־טריטוריאלי בלבד, במטרה להגביר את האפקטיביות של פעולת הארגון. לאחר שבחר אל־בגדאדי במרכז האזור המאוכלס בסונים המקיף את מערב עיראק ומזרח סוריה כמיקום המועדף עבור המדינה האסלאמית העתידית שלו, הוא מיקד את פעילויות הארגון בשתי המדינות, הודות לרמת התיאום הגבוהה שהתאפשרה עקב חידוש המנהיגות הריכוזית. בשני ההקשרים הוכיחה המדינה האסלאמית בעיראק את יכולותיה ברמה הצבאית והחברתית כאחת: מצד אחד, הארגון נלחם בהצלחה נגד האויבים שבהם נתקל בשטח; מצד שני, הוא ניסה לאמץ מבנה הדומה יותר למדינה וסיפק לאוכלוסייה מוצרים (כגון מזון) ושירותים (כגון חינוך) שאותם לא יכלו הממשלות לספק.¹² המדינה האסלאמית הצליחה להציג את עצמה כחלופה הלגיטימית היחידה ולצבור פופולריות בקרב הסונים. זאת תוך ניצול חוסר יכולתן של הממשלות בבגדאד ובדמשק לתת מענה לצרכים הבסיסיים ולדרישות הפוליטיות של התושבים; ניצול חולשתו ובסופו של דבר קריסתו של מבנה המדינה בעיראק ובסוריה אחרי 'האביב הערבי', שחשפו את חוסר הלגיטימיות של הממשלות המרכזיות, וכן את הניכור שחשו הקהילות הסוניות המקומיות. באופן זה הצליחה המדינה האסלאמית בעיראק להרחיב את השטחים שבשליטתה

למספר אזורים בעיראק ובסוריה. לאחר התנערותו מאל-קאעדה¹³ הכריז הארגון בן-29 ביוני 2014 על הקמת הח'ליפות האסלאמית של עיראק וא-שם (המדינה האסלאמית), ובכך הגשים את שאיפתו של האב המייסד א-זרקאווי.

מן ההצלחות המוקדמות לתבוסות האחרונות: 2014–2017

לאחר סקירת צמיחתו של ארגון המדינה האסלאמית מחורבות אל-קאעדה והמדינה האסלאמית בעיראק ראוי לדון בקצרה בהיסטוריה של הח'ליפות, החל מן הכיבושים וההתעצמות של התקופה הראשונית ועד התבוסות והחולשות של החודשים האחרונים.

עם ההכרזה על הקמתה של הח'ליפות האסלאמית השלים הארגון בהנהגת אל-בגדאדי את השינוי שחל בו, מארגון טרור המעורב בפעילות צבאית אלימה לארגון דמוי מדינה הפועל להעניק לתושבים משילות, לרבות הבטחת אספקת מוצרים ושירותים, וכן ביטחון וסדר באמצעות השימוש במנגנוני שיטור ואכיפת חוק. במסגרת השלמת תהליך השינוי אימץ הארגון מבנה ממשלתי יעיל דמוי פירמידה. הוא הקים מוסדות מדינתיים אד הוק והרחיב את טווח הפעילויות הבלתי אלימות שלו. בראש מבנה הפירמידה ניצבים אל-בגדאדי ושני סגניו, הכפופים לו ישירות. הם מהווים את הזרוע המבצעת הידועה בשם 'אל-עימארה' ואחראים על העברת פקודותיו של אל-בגדאדי למושלי המחוזות. מתחת לאל-עימארה מורכב מבנה הפירמידה משמונה מועצות:¹⁴ מועצת השורה (האחראית על ענייני הדת); המועצה המשפטית (האחראית על פתרון סכסוכים משפחתיים, הפרות חוק והטלת עונשים); המועצה הביטחונית (האחראית על ביטחון הפנים ואכיפת הסדר הציבורי); המועצה המודיעינית (המספקת ומעבירה מידע למנהיגות בנוגע למתחרים וליריבים); המועצה הצבאית (העוסקת בלוחמה ובהכנת שטחיה של המדינה האסלאמית); המועצה הכלכלית (האחראית על משאביה הכספיים של התנועה, לרבות מכירת נפט ונשק); מועצת הסיוע ללוחמים (האחראית על גיוס מתנדבים זרים, הברחתם לאזורים שונים, הקצאת דיור ומתן מענה לצורכיהם השונים); מועצת התקשורת (האחראית על הפצת המסרים וההצהרות הרשמיות של המדינה האסלאמית, ניהול חשבונותיו של הארגון ברשתות החברתיות ומעקב אחר אתרים אחרים בשיתוף עם המועצה המשפטית).¹⁵

בתחתית הפירמידה נמצא כוח גדול של לוחמים זרים ומקומיים המאורגנים בשלוש רמות. מבנה זה מאפשר למנהיגות לשלוט באופן הדוק יותר על החברים, להטיל משימות צבאיות וממשלתיות ביעילות רבה יותר ולפרוס לוחמים באופן אפקטיבי יותר באזורי הקרבות.

באמצעות מבנה לכיד דמוי מדינה זה, המבדיל בין המדינה האסלאמית לבין ארגוני טרור מסורתיים, הצליח הארגון בהנהגתו של אל-בגדאדי לתת ביטוי מודגש

לשלטונו בתחומים רבים של החיים הציבוריים ולהרחיב את פעילותו החברתית.¹⁶ הוא סלל כבישים והקים גשרים; סייע לעניים בשיקום; סיפק חשמל; הקים קווי תקשורת; יצר שווקים לסחר במוצרים; הקים משרדים לגבייה ולחלוקת 'אֶזְכָּאת' (צדקה); יסד בתי ספר; שמר על הסדר והביטחון הציבורי באמצעות פריסת כוחות משטרה והבטיח את השמירה על החוק והסדר באמצעות הקמתם של בתי דין הפועלים על פי השריעה.

בנוסף, פרט למתן שירותים לאוכלוסייה המשיך ארגון המדינה האסלאמית להסתמך על אמצעים צבאיים למלחמה באויביו ולנקוט טקטיקות אלימות כגון הוצאות פומביות להורג ועינויים, כדי לזרוע טרור בקרב האוכלוסייה ולמנוע התקוממויות עממיות נגד שלטונו. כפילות טקטית זו אפשרה לארגון המדינה האסלאמית לחזק את שליטתו בשטחי אזור ג'זירה, המאוכלס ברובו בסונים, ולאכופ בו את שלטונו;¹⁷ להשתלט על משאבי הטבע של השטחים שכבש ולנצל אותם למטרות מימון עצמי¹⁸ ולזכות בתמיכה, או לפחות בהסכמה אילמת מצד האוכלוסייה המקומית המפוחדת והמנותקת.¹⁹

ואולם, הצלחתו המוקדמת של ארגון המדינה האסלאמית החלה להתערער לאחר שהתפשטות הארגון הגיעה לשיאה באמצע 2015. מאז ספגה המדינה האסלאמית מספר תבוסות שהביאו לצמצום ניכר של השטחים והאוכלוסייה שבשליטתה: כפי שדיווחו IHS Conflict Monitor²⁰ ותאגיד RAND,²¹ השטח שבשליטת המדינה האסלאמית הצטמצם ב־60 אחוזים בין שנת 2015 ל־2017, ומספר האנשים החיים תחת שלטונה פחת מ־9.6 מיליון בסתיו 2014 ל־2.6 מיליון בחורף 2016–2017. פרט לאובדן השטחים נרשמה גם ירידה דומה בהכנסות הארגון

בשנים האחרונות, אשר צנחו מ־1.9 מיליארד דולר ב־2014 ל־870 מיליון דולר ב־2016.²² כפי שהדגיש מחקר שערך לאחרונה המרכז הבינלאומי לחקר הרדיקליזציה והאלימות הפוליטית (ICSR), הרי אובדן השליטה על שטחים גרם למדינה האסלאמית לאבד למעשה את מקורות ההכנסה העיקריים שלה, ומעל לכול את מאגרי הנפט שעל ההכנסה מהם הסתמך הארגון במידה ניכרת, והיא שתרמה להפיכתו ל"ארגון הטרור העשיר ביותר בעולם".²³

שילוב זה בין אובדן שטחים להפסדים כספיים ערער את יכולות המשילות של המדינה האסלאמית, מכיוון שהארגון מצא עצמו ללא השליטה הטריטוריאלית הנדרשת

לצורך אכיפת שלטון אמין ומבנה בר־קיימא דמוי מדינה, וללא המשאבים הכספיים הנחוצים לקיומו של מנגנון משילות יעיל. כתוצאה מכך צמצמה המדינה האסלאמית את היקף המשילות שלה והיא מתמקדת במקום זאת בפעולות צבאיות שמטרתן

השילוב בין אובדן שטחים להפסדים כספיים ערער את יכולות המשילות של המדינה האסלאמית. כתוצאה מכך צמצמה המדינה האסלאמית את היקף המשילות שלה והיא מתמקדת בפעולות צבאיות

להבטיח את שרידותו של הארגון ובנייה מחדש של נוכחותו בשטחים שאיבד.²⁴ בהקשר זה ראוי לציין כיצד הובילו אובדן השטחים וההפסדים הכספיים את המדינה האסלאמית לנטוש את המערכות הצבאיות הקונוונציונליות שתכנן אל-בגדאדי מאז ימי מנהיגותו המוקדמים, ולשוב ללוחמת הגרילה שבה דגל אל-זרקאווי מאז השלב הראשון של אל-קאעדה בעיראק.²⁵ ללוחמת גרילה יש למעשה יתרונות מהותיים בהשוואה לפעולות צבאיות קונוונציונליות: ארגון יכול להוציאה לפועל גם כאשר משאביו הכספיים מוגבלים; היא ניתנת לביצוע באופן אפקטיבי באמצעות תאים קטנים ואינה דורשת מן הארגון שליטה על שטחים. ניתן היה לראות שינוי זה באופן הפעולה של המדינה האסלאמית במהלך הקרב על מוסול, שבו הסתמך הארגון בעיקר על טקטיקה של לוחמה אסימטרית בשטח עירוני, אשר כללה הפעלת פצצות מרגמה, מלכודות מוסוות, מטעני צד ומכוניות תופת שהופעלו על ידי מתאבדים.²⁶

לבסוף, כחלק מאובדן השטחים בזמן האחרון ביצע ארגון המדינה האסלאמית התאמה של החשיבה האסטרטגית שלו. במסגרת זו הוא שם דגש רב יותר על החשיבות שבפגיעה באויב המערבי "הרחוק", ובצורך של לוחמיו להתפרס מעבר לאזור ג'זירה ולהצטרף לג'האדיסטים בכל רחבי העולם המערבי.²⁷ במילים אחרות, נראה כי המדינה האסלאמית הרחיבה את האסטרטגיה המקומית שלה מן העבר ואימצה שיח אסטרטגי בינלאומי יותר, הדומה לזה שאומץ באופן מסורתי על ידי אל-קאעדה. חשיבה מחודשת סיפקה את ההקשר למתקפות טרור היחידים שפעלו בהשראתה של המדינה האסלאמית בערים גדולות באירופה דוגמת פריז, בריסל ולונדון, ולהצטרפותם של נאמני הארגון לשדות הקרב הג'האדיסטיים במקומות כמו לוב, אפגניסטן ודרום-מזרח אסיה.

אף על פי כן ממשיך ארגון המדינה האסלאמית לפעול באזור הלבנט, ועד כה הוא לא נטש באופן מוחלט את המאפיינים הטריטוריאליים המקומיים שלו. לפי הפנטגון, כ-20 אלף לוחמים של המדינה האסלאמית עדיין שולטים במספר אזורים בסוריה ובעיראק (נכון לאוגוסט 2017). בין 5,000 ל-10,000 לוחמים נמצאים כעת בעמק הפרת המרכזי, מדיר א-זור ועד לאזור הגבול בין עיראק לסוריה.²⁸ התפתחויות והתאמות אלה שהתרחשו בעת האחרונה סביב המדינה האסלאמית מעלות שאלות חשובות לגבי השלב הבא בחיי הארגון, והן מחייבות הערכה לגבי אופן התפתחותה הסביר ביותר של המדינה האסלאמית.

מה צופן העתיד למדינה האסלאמית לאחר תבוסתה הצבאית?

לאור יכולות ההתאוששות המהירה וההסתגלות של הארגון שתוארו לעיל, כפי שהארגון הפגין במהלך 15 שנות קיומו, טוען מאמר זה כי לאחר שיובס מבחינה צבאית הוא לא ייעלם אלא ישנה את תצורתו ויתאים עצמו לנסיבות המשתנות:

התרחישים הסבירים ביותר מבחינת התפתחותו הפנימית של הארגון בכל הקשור לארגונו מחדש ולשינוי החשיבה האסטרטגית שלו הם כדלקמן:

"מיני אמיריות" – התפתחות של הארגון למספר ישויות קטנות ברחבי המזרח התיכון ומעבר לו (לדוגמה, בצפון אפריקה או בדרום אסיה) במסגרת רשת רופפת יותר הדומה במידה רבה למה שנקרא אחרי שנת 2001 "הערפילית של אל-קאעדה" (Al Qaeda Nebula). במקום לשרוד כארגון יחיד ומאוחד עלולה המדינה האסלאמית להתפצל לארגוני משנה רבים, הקשורים זה לזה באופן אידיאולוגי אך עצמאיים מיסודם בכל הקשור למימון, להגדרת היעדים, לתכנון האסטרטגי ולניהול המבצעים בפועל; ההנחה המרכזית של התרחיש היא שהזרם הסלפיג'ה האדי מושרש ונטוע מדי בעולם האסלאמי, ולכן פריחתו אינה תלויה בהכרח בארגון מרכזי בעל מבנה איתן.

"מיזוג ג'האדיסטי" – הצטרפות מחדש – באופן הדוק פחות או יותר – לאל-קאעדה של א-זוואהירי כדי לשקם את מעמד הארגון ולטפל בגורמים המכשילים אותו מבחינת יציבות פיננסית, אמינות אידיאולוגית ויכולת גיוס. ברגע שהמדינה האסלאמית תנחל תבוסה צבאית, ייתכן שיהיה לה נוח לשאוף שוב ל"נישואי הנוחות" עם אל-קאעדה – שהתקיימו לראשונה ב-2004 – לצורך הרחבת שורותיה, רכישת יכולות מבצעיות נוספות וחיזוק מעמדה בעולם הג'האדיסטי. תרחיש זה מבוסס על ההנחה כי חרף המכות שספג אל-קאעדה הוא נותר חזק, בעל יכולת התאוששות ומונחה על ידי אסטרטגיה שקולה של שכנוע אוכלוסיות וניצול סכסוכים מקומיים למטרותיו. צעד זה לא רק יפיח חיים חדשים במדינה האסלאמית, אלא גם ימצב מחדש את אל-קאעדה כשליט הבלתי מעורער של תנועת הג'האד, וסביר להניח כי יעודד את הארגון ללמוד מניסיונה של המדינה האסלאמית ולאמץ משימות ומאפיינים הדומים יותר לאלה של מדינה. עם זאת, חשוב להדגיש כי הסבירות למימושו של תרחיש זה בטווח הקצר נמוכה יותר, מכיוון שהמדינה האסלאמית ואל-קאעדה יתקשו להתגבר על העוינות ההדדית ברמה השוררת ביניהם. נאמני אל-קאעדה מתארים את פעילי המדינה האסלאמית כ'קיצונים', 'ח'וארג' (פורשים) ו'תכפיר' (כופרים); המדינה האסלאמית מכנה את נאמני אל-קאעדה 'יהודים של הג'האד' ונאמנים למנהיג ה"הצופי" של ארגון הטליבאן הכופר. לכן נראה כי פילוג זה יהיה בלתי ניתן לגישור, לפחות לא בטווח הזמן הקצר.

"IS.com" – ביולי 2017 פרסמה לשכת המידע של המדינה האסלאמית במחוז א-רקה שבסוריה סרט וידאו באורך 30 דקות, המתמקד בהצגתם של זרים ממדינות שונות שהגיעו במטרה להצטרף לשורות הארגון: "זהו מסר לפרעה החדש של ימינו, דונלד טראמפ, ייתכן שאתה נושא את עיניך לא-רקה ולמוסול, אך עינינו נשואות לקונסטנטינופול ולרומא. בעזרת אללה, אנו נטבח אתכם בבתים".²⁹ תסריט זה כולל אחזקת גרעין קטן ומחתרתי באזור ג'זירה (כלומר, האזור השבטי הסוני

בשטחי מערב עיראק ומזרח סוריה), שבו צמחה והתרחבה המדינה האסלאמית לראשונה, והעברת המיקוד האסטרטגי להענקת השראה להתקפות במדינות זרות (לדוגמה, מדינות אירופה, ארצות־הברית וכדומה) באמצעות תעמולה אידיאולוגית אד הוק, המופצת בעיקר באינטרנט. קיצו של "חלום הח'ליפות" יוביל אם כן את הארגון לשינוי המטרות והאסטרטגיה המקוריים שלו, ולמעבר מניסיונות לפגוע ב"אויב הקרוב" באמצעות מבצעים צבאיים וכיבושים טריטוריאליים לניסיון לפגוע ב"אויב הרחוק", באמצעות הקצנה מקוונת וגיוס תומכים המתגוררים במדינות אחרות. הארגון מפעיל זרוע מבצעית איתנה למדי שנבנתה למעשה במהלך שלוש או ארבע השנים האחרונות, אף טרם ההכרזה על הח'ליפות או על המדינה האסלאמית. רשת זו קיימת כמובן באירופה ובמקומות אחרים – גם בדרום אסיה ובצפון אפריקה. בספטמבר האחרון קרא מנהיג המדינה האסלאמית אבו בכר אל-בגדאדי לתומכיו שלא יגיעו ללבנט בעיראק כדי להילחם, אלא כדי להשתלב בשלוחות הארגון ולחזק אותן, כדי שהן יוכלו להמשיך במאבק.

"הקאמבק" – עלייתה המחודשת של המדינה האסלאמית באזורים שמהם סולקה. תחייה זו היא אפשרות העשויה להתממש בשלוש נסיבות ספציפיות: ראשית, אם הקואליציה הבינלאומית הנלחמת נגד המדינה האסלאמית תחזור על אותן טעויות מן העבר, כפי שעשתה כאשר הסיגה את כוחותיה מוקדם מדי מאפגניסטן, מכיוון שהניחה בטעות כי האיום מצד אל־קאעדה מוגר בהצלחה ולתמיד, וכי המשימה הושלמה. ואולם, הנחה זו נבעה מהערכת חסר מהותית של יכולתו של אל־קאעדה לשרוד ולהמציא את עצמו מחדש, וארגונו של בן־לאדן אכן הוכיח כי הוא מסוגל להעביר את בסיסו לאזור הגבול בין אפגניסטן לפקיסטן ולהתפתח שם ל"ערפילית" מורכבת יותר וקשה יותר לגילוי. שנית, תחייתה של המדינה האסלאמית עשויה להתרחש אם השחקנים השונים המעורבים בשלב זה בלחימה נגד הארגון יימנעו ממתן מענה הולם לבעיית הדרך שיש לנקוט ביום שאחרי המדינה האסלאמית, ולא ינסחו תוכנית פוליטית־חברתית מגובשת ובת־קיימא לשיקום של האזורים ששוחררו. שלישית, קביעותם של הגורמים היא שאפשרה את עלייתה של המדינה האסלאמית מלכתחילה. במילים אחרות, אם לא יינתן מענה לגורמים הבסיסיים שיצרו קרקע פורייה עבור הארגון לגיוס תמיכה בקרב אוכלוסייה סוניית, המרגישה עצמה נדחקת לשוליים ומנוכרת ממדינת הלאום העיראקית, סביר להניח כי שרידיה של המדינה האסלאמית יתחברו מחדש. באופן דומה, אם לא תינתן חלופה אידיאולוגית־דתית אמינה ומושכת לאידיאולוגיה הסלפית־ג'האדיסטית המעניקה השראה להשקפת העולם של מדינה האסלאמית, קיימת סבירות להופעתה (או להופעתה מחדש) בזירה של המדינה האסלאמית או של ישות חדשה הדומה לה.

סיכום והמלצות

מאמר זו טוען כי תבוסתה הצבאית הקרבה של המדינה האסלאמית אינה רומזת בפשטות על היעלמותו של הארגון מן המפה. למעשה, משתמע ממנה קץ קיומו של הארגון בצורתו הנוכחית ועלייתה של ישות אחרת, אך מאיימת לא פחות. לאור התרחישים האפשריים שהוצעו בכל הנוגע להתפתחותה העתידית של המדינה האסלאמית, יהיה צורך לנקוט את הצעדים הבאים על מנת להתמודד באופן אפקטיבי עם האיום החדש מצד הארגון, ברמה המקומית והבינלאומית: ברמה המקומית – ראשית, הפחתת הסיכוי לתחייתה של המדינה האסלאמית (או ישויות דומות), באמצעות טיפול בסיבות שסללו את הדרך להופעתו של הארגון ובגורמים שאפשרו את התגבשותו. בהקשר זה חיוני שממשלת עיראק תיתן מענה לתחושות המרמור, הניכור והעוינות שחשו הקהילות הסוניות בתקופת כהונתו של נורי אל-מליכי, ואשר הובילו רבים מהם לראות במדינה האסלאמית חלופה רצויה למדיניות הפלגנות הכיתית של בגדאד. לשם כך יידרשו: פשרה פוליטית אשר תבטיח את חלוקת הכוח בין הקבוצות האתנו-דתיות במדינה; רפורמות שיבטיחו כי מוסדות המדינה יעניקו ייצוג לאומי במקום ייצוג כיתתי; עידוד והדגשת יישומו האפקטיבי של חוק הביזור מ-2013³⁰ המעניק מידה רבה יותר של אוטונומיה ואחריות לכל אחת מן הממשלות המקומיות, כדרך היחידה לפתור מתחים פנים-קהילתיים אלה, המעודדים התקוממויות ופעולות כושלות של המדינה.

שנית, שיקום האזורים – הן העירוניים והן הכפריים – אשר שוחררו מידי המדינה האסלאמית באמצעות שיתוף פעולה אד הוק בין ממשלת עיראק, שותפיה בקואליציה בראשות ארצות-הברית, האומות המאוחדות וסוכנויות הסיוע, במטרה לתת מענה אפקטיבי לצרכים הכלכליים, הביטחוניים והחברתיים של הקהילות המקומיות, ולהציע להן חלופות אמינות למוסדות ולשירותים שסופקו על ידי ארגון המדינה האסלאמית בשיא פרויקט בניית המדינה שלו.

שלישית, המשך ושיפור נוסף של האימון, הציוד, הסיוע והייעוץ הניתנים לכוחות הביטחון העיראקיים (ISF), כפי שפותחו במסגרת כוח המשימה המשותף למבצע 'נחישות טבועה' (CJTF-OIR), במטרה להגביר את האפקטיביות של כוחות הביטחון העיראקיים במאבק בטרור ובהתקוממויות, ולחזק את הלגיטימיות, האמינות והאמון שלהם בעיני הקהילות המקומיות.

ברמה הבינלאומית – התמודדות עם האיום הביטחוני הנשקף למדינות המערב מצד המדינה האסלאמית, יחידים הפועלים בהשראתה ו"לוחמים זרים" השבים למולדתם, באמצעות טיפול בשלבי טרום הגיוס ואחרי הגיוס; מאבק נגד התעמולה

תבוסתה הצבאית הקרבה של המדינה האסלאמית אינה רומזת על היעלמותו של הארגון מן המפה. משתמע ממנה קץ קיומו של הארגון בצורתו הנוכחית ועלייתה של ישות אחרת, אך מאיימת לא פחות

המקוונת של המדינה האסלאמית והכשלתה; הגברת שיתוף הפעולה המודיעיני ושיתוף בסיסי הנתונים לצורך איתור אנשים שעברו רדיקליזציה; טיפול בבעיית הלוחמים הזרים השבים הביתה באמצעות אימוץ תגובות העשויות לנוע בין צעדים קשים כגון שלילת אזרחות, החרמת דרכונים והוצאת צווי מעצר, לבין צעדים רכים כגון פיתוח תוכניות של דה־רדיקליזציה, ייעוץ פסיכולוגי ושילוב מחדש בחברה. לסיכום, ניסיון העבר מוכיח כי סביר יותר להניח שצעדים אלה יהיו אפקטיביים כאשר השחקנים המקומיים והבינלאומיים יצליחו לתאם את מאמציהם ולחלוק באחריות. לכן, במסגרת ההכנות ליום שאחרי המדינה האסלאמית יהיה צורך להשקיע בראש ובראשונה מאמצים לגיבוש תיאום חיוני זה.

הערות

- 1 Angel Rabasa et al., *Beyond Al Qaeda. The Global Jihadist Movement*, Santa Monica, CA: RAND, 2006, p. 139.
- 2 Brian Fishman, "After Zarqawi: The Dilemmas and Future of Al Qaeda in Iraq", *The Washington Quarterly* 29, no. 4, Autumn 2006.
- 3 Nibras Kazimi, "The Caliphate attempted", *Current Trends in Islamist Ideology* 7, July 21, 2008.
- 4 Brian Fishman.
- 5 Andrea Plebani, *New (and Old) Patterns of Jihadism: al-Qa'ida, the Islamic State and Beyond*, Milano: ISPI, 2014, p. 8.
- 6 Brian Fishman, *Dysfunction and Decline: Lesson Learned from Inside Al Qa'ida in Iraq*, West Point, NY: Combating Terrorism Center, March 16, 2009.
- 7 David Kilcullen, "Field Notes on Iraq's Tribal Revolt Against Al-Qa'ida", *CTC Sentinel* 1, no. 11, October 2008.
- 8 Andrea Plebani, p. 10.
- 9 שם, עמ' 7
- 10 Emily Hunt, "Zarqawi's 'Total War' on Iraqi Shiites Exposes a Divide Among Sunni Jihadists", *Policy Watch*, 1049, *Washington Institute* [online], November 15, 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/zarqawis-total-war-on-iraqi-shiites-exposes-a-divide-among-sunni-jihadists>
- 11 Bill Roggio, "A Letter from Zawahiri and a Constitutional Compromise", *Long War Journal*, October 12, 2005, https://www.longwarjournal.org/archives/2005/10/dear_zarqawi_a.php
- 12 Andrea Plebani, p. 23.
- 13 Aaron Zelin, "The War between IS and al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement", *The Washington Institute for Near East Policy Research Notes*, No. 20, June 2014.
- 14 TRAC, "Islamic State (IS), Islamic State of Iraq and ash Sham (ISIS), Islamic State of Iraq (ISIS or ISIL, IS), Terrorism Research and Analysis Consortium, <https://www.trackingterrorism.org/group/islamic-state-islamic-state-iraq-and-ash-sham-isis-islamic-state-iraq-isis-or-isil>

- Christophe Reuter, "The Terror Strategist: Secret Files Reveal the Structure of 15
Islamic State," *Der Spiegel*, April 18, 2015, [http://www.spiegel.de/international/
world/islamic-state-files-show-structure-of-islamist-terror-group-a-1029274.
html](http://www.spiegel.de/international/world/islamic-state-files-show-structure-of-islamist-terror-group-a-1029274.html)
- Laith Alkhouri, Alex Kassirer, "Governing the Caliphate: The Islamic State 16
Picture", *CTC Sentinel* 8, No.8, August 21, 2015.
- James Denselow, "Mosul, the Jazira Region and the Syrian-Iraqi 17
Borderlands", in *An Iraq of its Regions. Cornerstones of a Federal
Democracy?* eds. Reidar Visser and Garteh Stansfield, London: Hurst
Publishers LTD, 2007, pp. 99-122.
- Stephan Heissner, Peter R. Neumann, John Holland-McCowan and Rajan Basra, 18
Caliphate in Decline: An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes, London:
International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2017,
pp. 5-8.
- Stephen Wicken, *Iraq's Sunnis in Crisis*, Middle East Security Report II, 19
Washington: Institute for the Study of War, May 2013.
- "Islamic State Territory Down 60 Percent and Revenue Down 80 Percent on 20
Caliphate's Third Anniversary, HIS Markit Says", *IHS Markit*, June 29, 2017,
[http://news.ihsmarkit.com/press-release/aerospace-defense-security/islamic-
state-territory-down-60-percent-and-revenue-down-80](http://news.ihsmarkit.com/press-release/aerospace-defense-security/islamic-state-territory-down-60-percent-and-revenue-down-80)
- Seth G. Jones et al., *Rolling Back the Islamic State*, Santa Monica, CA: RAND, 21
2017, p. 20.
- Stephan Heissner, Peter R. Neumann, John Holland-McCowan and Rajan Basra, 22
pp. 7-8.
- שם, עמ' 7 23
- Andrea Plebani, p. 132. 24
- Seth G. Jones et al., pp. 14, 32 25
- Josie Ensor, "Isil 'launches suicide attacks' on Kurdish forces in Mosul as bloody 26
battle to retake terror group's Iraq stronghold begins" *The Telegraph*, October 17,
2016, [http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/17/bloody-battle-to-retake-
mosul-begins-as-iraqi-forces-move-to-wip2/](http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/17/bloody-battle-to-retake-mosul-begins-as-iraqi-forces-move-to-wip2/); Tim Hume, "Battle for Mosul:
How ISIS is fighting to keep its Iraqi stronghold" CNN, October 25, 2016, [http://
edition.cnn.com/2016/10/24/middleeast/iraq-mosul-isis-tactics/index.html](http://edition.cnn.com/2016/10/24/middleeast/iraq-mosul-isis-tactics/index.html)
- Andrea Plebani, p. 130. 27
- S. Snow, "Syria's Euphrates valley is becoming a minefield where the risks of 28
a wider war grow daily", *Military Times*, June 19, 2017.
- ISIS Video Shows Its Fighters Of Various Nationalities In Raqqa, Syria; Somali" 29
Fighter Threatens Trump Says ISIS 'Will Slaughter You [Americans] In Your
Own Houses', MEMRI, July 31, 2017, [https://www.memri.org/jttm/isis-video-
shows-its-fighters-various-nationalities-raqqa-syria-somali-fighter-threatens-
trump#_ednref2](https://www.memri.org/jttm/isis-video-shows-its-fighters-various-nationalities-raqqa-syria-somali-fighter-threatens-trump#_ednref2)
- באוגוסט 2013 אישר הפרלמנט העיראקי תיקונים לחוק 21 (המוכר גם בשם "חוק 30
הסמכויות המחוזיות"), אשר חיזק את סמכותם של המועצות והמושלים המחוזיים. לפי
החוק החדש יבחרו הממשלות המקומיות את השופטים והאחראים על גופי הביטחון

בתחומיהן; למחוזות יינתנו גם שליטה רבה יותר על משאביהם הכספיים ואוטונומיה רבה יותר בכל הקשור לניהולם; באזורים שיימצאו בשליטה משותפת של הממשלות המקומיות והממשלה המרכזית תינתן עדיפות להחלטותיה של הממשלה המקומית במקרה של מחלוקת; למושלי מחוזות המנהליים תינתן אחריות על כל פקידי הממשל בתחומי שיפוטם; תוך שנתיים תועבר השליטה על הדיוור, התעסוקה, החינוך, הבריאות וכספים לידי הרשויות המקומיות.